

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

Hans Elbeshausen
Associate Professor
(Copenhagen, Denmark)

UDC 007 : 304 : 02 + 002

**LIBRARIES AS PLACES AND NON-PLACES –
A HISTORICAL SKETCH**

The article deals with changes that have taken place over the last five decades for public libraries in Denmark. A remarkable extension and change of their functions could be observed. Based on an anthropological and a systems-theoretical concept of place and space, the article examines whether public libraries have mutated from marked places to non-places. Non-places are spaces without identity, history and relational power. A document analysis was used as a method. It is concluded that, in the case of public libraries in Denmark, the dominant instrumental dynamics of late modern society have been weakened and mitigated by alternative concepts and developments.

Keywords: public libraries, late-modernism, non-places, social and cultural innovation

1. Indledning

Ifølge Lov om biblioteksvirksomhed fra 2000 skal folkebiblioteker fremme oplysning, uddannelse og kulturel aktivitet. Det skal bibliotekerne gøre ved at stille bøger, tidsskrifter, lydbøger og andre egnede materialer til rådighed såsom musikbærende materialer og elektroniske informationsressourcer, herunder internet og multimedier. Principperne for deres virke er kvalitet, alsidighed og aktualitet. Ser man tilbage, så har formålsparagraffen udvist en særlig robusthed i sidste 100 år. I den første danske bibliotekslov fra 1920 hedder det, at folkebibliotekernes opgave er at udbrede kundskaber og almindelig oplysning.

Der er et direkte sammenfald mellem folkebiblioteker som kulturinstitution og det moderne samfunds gennembrud. Biblioteker i den førmoderne tid var først og fremmest en manifestation og et ikon af den sociale og politiske magt, der bidrog til magtens legitimitet; fra midten af det 19. århundrede møder vi i Danmark en bevægelse, der har sat sig for at oplyse folket. Dannelse, viden og oplysning skulle give adgang til og tæmme magten, bidrage til demokratisering og social mobilitet. At regulere folkebibliotekernes virke gennem en lov, er en anerkendelse af deres strategiske samfundsmæssige betydning og samtidigt et udtryk for at kunne styres institutionens aktiviteter og virke.

Tilsvarende ambivalent var diskursen om, hvordan kundskab, viden, dannelse og oplysning gøres tilgængeligt for et voksende antal af potentielle brugere. Som Jochum (1999) gør opmærksom på, udkæmpes en ihærdig ideologisk kamp siden de første offentlige biblioteker kom frem. Biblioteker ses enten som rum for opdragelse og åndelig belæring eller som en åben institution, der giver adgang til den viden, som den enkelte borger efterlyser. Det kombattanterne dog kunne enes om, var accepten af, at biblioteker skulle være det rum, hvor viden eller informationer var tilgængelige i organiseret form. Den ideologiske disput drejede sig først og fremmest om, om informationer og viden skal formidles på brugernes præmisser eller om formidlingen skulle følge en bestemt dannelsesidé eller have et bestemt opdrag. Denne strid er hvad de danske folkebiblioteker angår, blevet afgjort med biblioteksloven fra 1964. "Folkebibliotekerne stiller i overensstemmelse med lovens formålsparagraf bøger og andet egnet materiale for børn og voksne til rådighed for derved at give den enkelte borger mulighed for selvstændig meningsdannelse, almen og faglig orientering og kundskabstilegnelse, personlig udvikling og kunstnerisk og menneskelig oplevelse." [Bekendtgørelse om folkebiblioteker 1965 (§ 1 stk. 1)] Loven fra 1964 markerer så at sige det klassiske folkebiblioteks højdepunkt som vidensformidlende og oplysende indretning.

I den efterfølgende tid har de danske biblioteker oplevet større udbredelse, politisk anerkendelse og samfundsmæssig betydning. Men i det omfang det moderne samfund blev plaget af kriser, er også folkebiblioteker kommet under pres. Krisen har været tydeligt i de sidste tre årtier. Antallet af udlånte materiale har været faldende; bevillinger til biblioteksdriften er støt og kontinuerligt blevet reduceret; besøgstillene er stagneret; en del biblioteksenheder er blevet nedlagt; biblioteker begyndte at ansætte andre faggrupper end bibliotekarer; og endelig kan man sige, at institutionen ikke længere når ud til alle befolkningsgrupper.

Disse krisetegn til trods har folkebibliotekerne udvidet deres opgaveportefølje, deres funktionalitet og deres samfundsmæssige aktiviteter. Det er ikke muligt i den sammenhæng detaljeret at redegøre for de institutionelle og

diskursive ændringer, der er sket i de forløbne årtier. Som orientering kan der peges på, at biblioteker har fået et mere hybridt tilsnit ved også at fungere som læringscentre og medborgerhuse eller som borgerservice. Det er især det sidste punkt, der ligger på kanten af institutionens oprindelige opdrag, fordi biblioteker er blevet myndighedsudøvende og varetager administrative opgaver (Delica 2016; Elbeshausen & Delica 2018). Dertil kommer en række konceptuelle udvidelser, hvor biblioteker for eksempel understøtter socialt eller kulturelt entreprenørskab eller bidrager til lokalsamfundets modstandsdygtighed (Vårheim 2017).

Om og hvordan bibliotekernes krise strukturelt hænger sammen med den tydelige funktionsudvidelse, kræver nok flere empirisk og teoretisk funderede studier. Der kan imidlertid peges på en række uensartede samfundsmæssige udviklinger, der påvirker bibliotekerne i deres søgen efter opgaver og legitimitet: tiltagende globalisering og migration, kulturel diversificering, geografisk og social polarisering, øget digitalisering og økonomisk ulighed. Når man remser disse omfattende og gennemgribende sociale, kulturelle og politiske trends i de senmoderne vestlige samfund op og relaterer dem til museer, biblioteker eller arkiver, så indikerer man samtidigt også, at kulturinstitutionerne er ved at miste momentum, udviklings- og sammenhængskraft. I hvert fald er det blevet mere nødvendigt end tidligere, at deres mission og strategi, faglige fundering og opgaveportefølje samt legitimeringsgrundlag bliver gjort tydeligt over for brugerne og politiske beslutningstagere. Den evidente udvidelse af opgaver og funktioner kan ses både som krisetegn og som institutionens forsøg på at genskabe momentum, udvikle en tidssvarende selvforståelse og forny deres legitimeringsgrundlag. Men hvad taber og hvad vinder biblioteker i denne ændrings- og udviklingsproces?

Teoretiske ramme og metodiske overvejelser

Det spørgsmål, der skal undersøges her, tager udgangspunkt i, at institutionen har udvidet dens opgaver og funktioner. Den virker sammensat og har fået en mere hybrid struktur. Det viser sig blandet andet i, at traditionelle vidensorganiserende og vidensformidlende aktiviteter er blevet nedgraderet, mens sociale, pædagogiske, administrative eller oplevelsesøkonomiske gøremål er blevet opgraderet. Hvordan kan man forklare, at et folkebibliotek på en og samme tidspunkt fungerer som sted for viden, oplevelse, læring og empowerment, for administrative handlinger eller som makerspace. Dette spørgsmål kan belyses og besvares fra mange perspektiver. Her bliver der set nærmere på biblioteket som rum og som sted.

Rum og sted som analytiske kategorier og som undersøgelsesgenstand har påkaldt sig større opmærksomhed ved skiftet fra det moderne til det postmoderne syn på samfundets udvikling. Den primære erkendelsesinteresse gjaldt udforskningen af rummets pluralitet, heterogene forankring og mangfoldige betydning. Tilsvarende heterogent og mangfoldigt defineres begreberne inden for handlingsteoretiske, rumsociologiske eller antropologiske perspektiver. I denne sammenhæng er det antropologiske og systemteoretiske perspektiv nok det mest interessante.

Marc Augé, fransk antropolog, skelner begrebsmæssigt mellem steder, ikke-steder og rum; denne skelnen er analytisk interessant ikke kun i forhold til at vurdere bibliotekers potentiale for at markere identiteter, gengive historie og skabe relationer; lige så vigtigt er at finde et svar på spørgsmålet, om den omtalte udvidelse af funktioner bør fortolkes som frigørelse fra traditionelle opgaver og som opdagelse af nye muligheder – eller om vi omvendt har at gøre med et tab af entydighed og en dysfunktionel udvikling.

Augé (1994) forfægter den tese, at rum i den traditionelle eller første moderne formåede at integrere ældre og kendte i nye steder. Kirketårne kunne eksistere ved siden af fabrikksskorstene. Gamle steder blev registreret, klassificeret og gjort til mindesmærker. Stedernes og funktionernes hybriditet kan forstås som et naboskab af markerede forskelligheder. Evnen til integration findes ifølge Augé ikke længere i en super- eller postmoderne verden. Steder fremtræder nu som anonyme rum, dvs. som steder uden identitet, historie eller relationelt potentiale.

Følger man Augés teori om ikke-steder, kan bibliotekernes forøgelse af opgaver og funktioner fortolkes som optakt til institutionens anonymisering. I det omfang man er tvunget til at reagere på omverdens forskellige og skiftende forventninger, er der fare for, at biblioteket som en folkeoplysende institution bliver et ikke-sted, et rum uden historie og identitet. Naboskabet af forskelligheder i samme rum bliver til en sameksistens af fremmedheder.

Det antropologiske rum er et sted med identitet og historie. I systemteorien er sted og rum derimod tomme størrelser. For den tyske sociolog Niklas Luhmann er systemer lukkede funktionsenheder, der eksisterer alene fordi de markerer en differens til systemets omverden. Grænsedragningen mellem systemer og deres omverden frembringes af, at systemer kommunikerer på en måde, der adskiller sig fra den kommunikation, der foregår i systemernes omverden. Systemer anses følgelig for at være lukket, selvreferentielt og autopoesisk. For Luhmann er det især begrebet *autopoiesis*, der beskriver, hvordan et system, selvom det er påvirket af kriser eller dysfunktionaliteter, udvikler en egendynamik med henblik på fortsat at opretholde dets funktionsdygtighed.

Via en kritisk læsning af Luhmanns systemteori har Balke (2002) kortlagt, hvordan systemteorien ser på rum og sted. Rummet ses som mulighedsrum og defineres som entitet, der er tømt for mening og identitet. Sagt på anden vis:

den faktisk forefundne mening og funktionalitet er ikke den eneste tænkelige og mulige; der kan sagtens være andre relationer mellem rummet og funktionen. De funktioner, der aktuelt indskrives i rummet, er kun gyldige, så længe andre opgaver, roller og funktioner ikke trænger sig på. "Räume sind seit dieser Zeit Spielräume, sie ordnen Dinge auf eine Weise an, die stets auch anders möglich ist und als anders möglich erfahren wird." (Balke 2002, 128).

Set fra systemteoriens syn betyder den funktionsudvidelse, som biblioteker aktivt har medvirket i, ikke et tab af identitet og historie, men en realisering af andre og nye muligheder. Funktioner som relationsskabelse, vidensformidling, læring eller myndighedsudøvelse anses ikke som fremmede for biblioteksrummet, men som en del af den funktionsdifferentiering, der sker i komplekse systemer. Ved at varetage funktioner, der også findes i andre systemer, f.eks. i skoler eller i frivillige organisationer, frembringer bibliotekssystemet resultater efter kriterier, der er tværfunktionelle, men effektivitetsforøgende.

Vi kan dermed etablere to teser:

a) ifølge det antropologiske begreb af rum og sted mister biblioteksrummet sin identitet og relationsskabende potentiale ved at inkludere funktioner og opgaver, der ikke naturligt ligger indenfor institutionens opgaveportefølje, der består i at organisere viden og formidle kultur og informationer.

b) at udvide den oprindelige opgaveportefølje med funktioner fra andre systemer fører ifølge systemteoriens forståelse af rum og sted ikke til et funktions- og identitetstab. Udvidelsen er et udtryk for systemets robusthed og kompleksitet. Forudsætning for denne funktionsforøgelse er det åbne og funktionsubestemte biblioteksrum – det vil sige et rum, der tillader andre muligheder og andre erfaringer end de aktuelt gældende og brugte.

I det følgende ses der på, hvordan forskningen forholder sig til modsætningen mellem biblioteksrummets funktionelle åbenhed og dets forudbestemthed. Dette sker ved en dokumentanalyse (Bowen 2009). Til dette formål analyseres centrale udsagn af to forskers tekster vedrørende folkebibliotekets udvikling. Dokumenter ses her som sociale kendsgerninger, fordi de er produceret, delt and brugt efter socialt fastlagte konventioner (Atkinson & Coffey 2011, 79).

De pågældende dokumenter er blevet produceret i løbet af de sidste to årtier og afspejler samlet set bibliotekers funktionsudvidelse. Der fokuseres på den ene side på forskningen i et kulturpolitisk perspektiv; dokumenterne består i videnskabelige artikler, bøger og rapporter og er blevet produceret af forskningsgruppen omkring kultursociologen Dorte Skot-Hansen. På den anden side analyseres dokumenter produceret i forskningsmiljøet omkring bysociologen Kristian Delica; hans forskning koncentrerer sig først og fremmest om sociale innovationer i byrummet, hvor biblioteker agerer som katalysator for sociale innovationer. Fælles faglige ståsted for begge forskermiljøer er den franske sociolog og antropolog Pierre Bourdieu.

Resultater og Diskussion

Den intense diskursive aktivitet i kulturpolitikken i de sidste 5 årtier har ført til nye modeller og begrundelser, værdier og legitimeringer for bibliotekernes virke. Bibliotekets udvikling og funktionsdifferentiering blev sammenfattet i en model med titlen "The four spaces – A new model for the public library" (Jochumsen mfl. 2011). Ifølge modellen er biblioteker i dag rum for læring og inspiration såvel som for social interaktion og performative handlinger. De fire rum relaterer sig til funktioner som innovation, empowerment, oplevelse og deltagelse. Modellen beskriver ret præcist den udvidelse biblioteksrummet har gennemgået; interessant er dog, at modellens kerne er tom. På denne baggrund kunne der argumenteres for, at modellen er en god illustration af systemteoriens rum- og stedsbegreb. Institutionen anses således for at være et muligheds- eller spillerum. Her indskrives de funktioner sig, som de biblioteksfaglige aktører er blevet enige om at virkeliggøre.

Men dokumentet må ikke betragtes isoleret. Skot-Hansen (1994, 1999 og 2006) og Skot-Hansen, Jochumsen & Rasmussen (2011) peger med modellen også på de kulturpolitiske rammesætninger for biblioteksudviklingen. Den humanistiske, sociologiske og økonomiske orientering blev over tid suppleret med et fokus på oplevelser og på kunstens hhv. kulturens ekspressive udtryksformer.

Det ekspressive rationale anføres i denne sammenhæng som kulturpolitisk utopi. Begrundelsen for dette er, at kultur og kunst ikke tjener andre mål end dem de selv formulerer; dermed forventes den instrumentelle logik, som længe har været drivkraften for bibliotekernes funktionsudvidelse, at blive mindsket. Om det ekspressive rationale kun er et utopisk modbillede i forhold til den voksende nyttetænkning i det kulturelle felt, må stå åbent.

Det er imidlertid vigtigt i denne sammenhæng at understrege, at den ihærdige insisteren på en udviklingsdynamik eller et rationale, der ikke har instrumentel karakter, kan fortolkes som en søgen efter biblioteksrummet særpræg og identitet. På denne vis bliver systemteoriens tomme rum- og stedsbegreb sat i parentes. Det ekspressive kulturrationale er således et udtryk for og en forventning til, at biblioteker ikke kun ses som et åbent mulighedsrum. De funktioner, der indskrives i rummet, bør spille sammen med institutionens historie og aktørernes

selvforståelse. Selvforståelse og historie er med til at gøre rummet til et specifikt sted. Ud fra de analyserede tekster kan der konkluderes, at funktionsudvidelsens instrumentelle karakter bliver brudt af biblioteksrummets særpræg og en forestilling om et biblioteksrum, der er markeret og fyldt med symbolske betydninger.

Forskningsmiljøet omkring bysociologen Delica ser det klassiske biblioteksrum som bogcontainer. De videns- og kulturformidlende funktioner spiller derfor kun en mindre rolle i forståelsen af, hvad et bibliotek er. Til gengæld er der fokus på social innovation, ”hvor aktørerne er både ansatte, frivillige og almindelige borgere, der har stillet sig den opgave at udvikle kvaliteten af ikke kun de eksisterende typer af offentlig service for borgerne, men også arbejder med demokratisk inddragelse af beboerne og frivillige organisationer i tværsektorielle, holistiske kvalitetsreformer på en række områder, der oftest er adskilte. Fra sundhed, til lektiehjælp, til åben rådgivning, jobsøgning og biblioteksfunktionen” (Andersen & Bilfeldt 2014, 32).

I et omfattende litteraturstudie angående folkebiblioteker og social kapital præciserer Delica (2013) ovennævnte koncept. Han skelner mellem perspektiver, hvor biblioteker opfattes som institutioner, der holder lokalsamfundets sociale kapital vedlige, og perspektiver, hvor der eksplicit forventes, at biblioteksrummet bruges til at bekæmpe social eksklusion og marginalisering. Interessen for at udnytte bibliotekernes potentiale til socialpolitiske formål udspringer af et storstilet projekt, som daværende Styrelse for Bibliotek og Medier sætter i gang i perioden omkring 2010. Hensigten med projektet var, at biblioteker i udsatte boligområder skulle blive til medborgercentre og understøtte dannelsen af sammenhængskraft i ghettoer gennem social læring, hjælp til selvhjælp og foreningsdannelse. For at tydeliggøre centrenes tilknytning til bibliotekerne vælges betegnelsen ’biblioteksbaserede medborgercentre’, idet biblioteker ses som bærer af den sociale innovation (Delica 2012; 2013; Delica & Elbeshausen 2017).

Bag overvejelserne om biblioteksbaserede medborgercentre ligger forestillingen om, at marginaliserede områder skal udvikles gennem sammenhængende social indsats. Dette sker gennem mobilisering af områdets sociale og institutionelle potentiale, gennem empowerment og en ændring af eksisterende magtstrukturer. Sociale innovationer har et specifikt udgangspunkt og er forankret i stedets geografiske placering og historie. Målet er, at førhen fremmedgjorte behov nu kan tilfredsstilles – for den enkelte og for stedet (González, Moulaert & Martinelli 2010:54).

Det er tydeligt, at biblioteksrummet ikke defineres ud fra et kulturpolitisk, men fra et socialpolitisk perspektiv. Den traditionelle forståelse af, hvad et bibliotek er, harmonerer ikke helt med at bruge biblioteket som krumtap til sociale innovationer i udsatte boligområder. For at skabe plads til aktiviteter som jobsøgning, sundhed eller lektiehjælp skal rummet tømmes for dets biblioteksfaglige habitus. Måske er det derfor oplagt, at tale om en funktionsændring og ikke om en udvidelse af opgaver. At biblioteksrummet alligevel ikke muterer til et identitets- og historieløst ikke-sted, skyldes kendsgerningen, at de biblioteksbaserede medborgercentre bliver til et sted, der er godt forankret i lokalsamfundet. Det er således lokalområdets sammensætning og behov, der udgør fundamentet for de opgaver og funktioner, som biblioteket skal forholde sig til.

Sammenfatning

Folkebiblioteker har ved overgangen til det reflektive moderne oplevet en enorm udvidelse af deres opgaveportefølje og funktionsområde samtidigt med at institutionens traditionelle rolle, nemlig at organisere viden og formidle informationer, er trådt noget i baggrunden. Biblioteket som naturligt rum for offentlig tilgængelig viden er blevet kontingent. Det kan ligeledes fungere som oplevelsesarena, møderum, empowermentcenter, makerspace eller som driver i byudviklingen.

Om denne funktionsudvidelse eller funktionsændring betyder, at biblioteket er blevet til et ikke-sted, kan ikke besvares med ja eller nej. Den instrumentelle logik, dvs. at forfølge mål, der er fremmed for institutionen, har altid været en del af bibliotekernes historie. Om der i de sidste fire årtier er kommet flere fremmede mål til, er svært at afgøre ud fra det antal analyserede dokumenter. Men der gøres også opmærksom på, at det er muligt for biblioteket at forfølge mål af ikke instrumentel karakter. Skot-Hansen nævner kunstens og kulturens ekspressive udtryksformer.

Fra det socialpolitiske perspektiv bliver biblioteker til ikke-steder, når de ikke er forankret i lokalsamfundet og spiller sammen med områdets specifikke behov. Et folkebibliotek som bogcontainer i udsatte boligområder fornægter sin historie og vil ikke kunne leve op til områdets selvforståelse. For at undgå instrumentaliseringen af biblioteksrummet er det derfor væsentligt, at sociale innovationer forfølger mål, der på lokalt plan er skabt konsensus om.

Litteratur

Andersen, J. & Bilfeldt, A. (2014). Social innovation og aktionsforskning –eksempler fra plejehjemsområdet og biblioteker som medborgercentre. I: Bilfeldt, A., Jensen, I. & Andersen, J. (red.) Rettigheder, Empowerment og Læring. Aalborg Universitetsforlag, 16 - 41

- Atkinson, P., & Coffey, A. (2011). Analysing documentary realities. I: Silverman, D. (Ed.; 3. ed.), *Qualitative research: Theory, method and practice*, London: Sage, 77–92.
- Augé, M. (1994). *Orte und Nicht-Orte. Vorüberlegungen zu einer Ethnologie der Einsamkeit*, Frankfurt a. M.
- Balke, F. (2002). *Der Raum der modernen Gesellschaft und die Grenzen seiner Kontrolle*. I: Maresch, R. & Werber, N. (Ed). *Raum – Wissen – Macht*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40.
- Delica, KN (2013). Biblioteksbaseerde medborgercentre i udsatte boligområder: om praksisformer, strategier og social innovation i arbejdet med avanceret marginalitet. Ph.d. Afhandling, Roskilde Universitet.
- Delica, K. N. (2016). Kulturplanlægning som social innovation-om udvikling af biblioteksbaseerde medborgercentre i udsatte boligområder i Danmark. *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, 19(02), 163-182.
- Delica, K. N. & Elbeshausen, H. (2017). The social library in three contexts: Programmes and perspectives. *Journal of Librarianship and Information Science*, 49(3), 237-245.
- Delica, K. N. & Norvin Nilsson, I. (2012). Medborgercentre - et fremtidigt bibliotekskoncept. Kulturstyrelsen. Center for Bibliotek, Medier og Digitalisering.
- Elbeshausen, H. & Delica, K. N. (2018 under udgivelse). At turde at skabe momentum – kompetencebehov i et hybridt og internationalt bibliotekslandskab *Nordisk Tidsskrift for Informationsvidenskab og Kulturformidling*. 25 s.
- González, S., Moulart, F. & Martinelli, F. (2010). 'ALMOLIN. How to analyse social innovation at the local level.' I: Moulart, F., Martinelli, F., Swyngedew, E. & González, S. (red.). *Can Neighbourhoods Save the City? Community Development and Social Innovation*. Routledge, London.
- Jochum, U. (1999). *Kleine Bibliotheksgeschichte. 2. Aufl. Stuttgart: Reclam, 1999.–232 s.*
- Jochumsen, H., Rasmussen, C. & Skot-Hansen, D. (2012). The four spaces—a new model for the public library. *New library world*, 113(11/12), 586-597.
- Skot-Hansen, D. (1999). Kultur til tiden – Strategier i den lokale kulturpolitik. *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift nr. 1*, 7-27.
- Skot-Hansen, D. (2006). Biblioteket i kulturpolitikken - mellem instrumentel og ekspressiv logik. I: Emerek, L. mfl. (red.), *Folkebiblioteket som forandringsrum*. København Danmarks Biblioteksforening & Danmarks Biblioteksskole, s. 25-40.
- Skot-Hansen, D. & Anderson, M. (1994). *Det lokale bibliotek – afvikling eller udvikling. Danmarks Biblioteksskole samt Udviklingen for folkeoplysning og voksenundervisning*, København.
- Skot-Hansen, D., Jochumsen, H. & Rasmussen, C. (2011). *Biblioteket i byudviklingen - oplevelse, kreativitet og innovation*. København: Danmarks Biblioteksforening.
- Vårheim, A. (2017). Public libraries, community resilience, and social capital. *Information Research*, 22(1).

Подано до редакції – 08.11.2018
Рецензовано – 27.02.2019
Прийнято до друку – 28.02.2019

